

УДК: 930.2:314.145(477.7)“18”

Г. М. Васильчук, В. В. Ликова

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ СЕЛЯН ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ

У поданій статті автори розглядають питання чисельності державних селян Південної України в першій половині ХІХ ст. Спираючись на дані різноманітних джерел, автори підтверджують тезу про те, що в першій половині ХІХ ст. категорія державних селяни була найбільшою серед населення південноукраїнського регіону.

Ключові слова: державні селяни, Південна Україна, чисельність, джерелознавство.

Майже всі дослідники, які у тій чи іншій мірі долучалися до історії Південної України, відзначали кількісну перевагу державних селян серед населення регіону. У той же час, у питанні щодо чисельності цієї соціальної групи на південноукраїнських землях залишається багато невирішених проблем та джерелознавчих лакун. Метою даної статті є спроба відповісти на питання: скільки ж державних селян мешкало на півдні України в першій половині ХІХ ст.

Об'єктом наукового аналізу у поданій розвідці виступають державні селяни Південної України у визначений період. Предметом дослідження є чисельність державних селян в першій половині ХІХ ст., напрямки та причини змін їх чисельності, що мали місце в територіальних межах Катеринославської, Херсонської та континентальної частини Таврійської губернії. Поставленій меті підпорядковані такі дослідницькі завдання: ґрунтуючись на історичних джерелах, визначити чисельність державних селян та яка саме інформація щодо кількісних показників зазначеної групи подається у різних документах.

Питання чисельності населення регіону Південної України загалом та державних селян як окремої соціальної групи, розглядали у своїх працях дослідники ще у ХІХ ст. Це було викликано популярністю ідей фізіократів та бажанням уряду максимального точно визначити чисельність основного податного класу імперії. Проте, в той час, значна увага дослідників окремо державним селянам не приділялась і була зосереджена на чисельності населення Російської імперії загалом. Означену проблему у своїх працях розглядали: Бунге М., Бушен Ф., Кеппен П., Тройницький О. Згодом, до цього питання звернулися: Бачинська О., Бойко Я., Дружиніна О., Кабузан В., Лазанська Т. та інші. На сучасному етапі науковці намагаються не заангажовано дослідити соціальну та економічну історію Південної України, у тому числі й історію окремих груп її населення [1].

Дані про чисельність державних селян ми знаходимо в матеріалах ревізій (ревізьких сказках, губернських відомостях, окладних книгах), відомостях про переселенців та забезпеченість селян землею тощо. Кожен із цих документів має свої особливості та специфіку. Ревізькі сказки, первинні документи ревізій, можуть показати лише загальну тенденцію в зміні чисельності державних селян, напрямків їх переселень у межах регіону чи країни; окладні книги та різноманітні відомості дають дані про чисельність селян, проте інформація в них подана узагальнено і не так деталізована як у ревізьких сказках. Поєднання даних цих різноманітних документів дає можливість детальніше вивчити питання чисельності державних селян у південноукраїнському регіоні в першій половині ХІХ ст.

За даними статистичних відомостей, у 1854 р. чисельність державних селян складала 1 203 704 (1 458 656 – з військовими поселенцями), що становило близько 46,06% населення Південної України [2-5]. Дані про загальну чисельність державних селян та інших соціальних груп збиралися у 1823 р., 1841 р. та 1854 р. і відображені у таблицях 1-3.

Державні селяни склали абсолютну більшість населення Південної України протягом усіх цих років і загалом по регіону, і в губерніях. Виключенням була лише Херсонська губернія. Це було викликано тим, що більшість її земель були роздані у приватну власність поміщикам. До того ж, значна частина державних селян разом із державними селищами, в яких вони мешкали, були перетворені на військові поселення та вийшли з-під управління Міністерства державного майна, що суттєво вплинуло на кількість державних селян у губернії.

Певні складності виникають при визначенні даних по Таврійській губернії, оскільки ми розглядали лише континентальні повіти губернії, без урахування Кримського півострова. Проте абсолютна більшість державних селян Таврійської губернії мешкала саме в Мелітопольському та Дніпровському повітах, тому ступінь похибки в даному випадку є незначною. Аналіз зазначених відомостей, надає можливість зрозуміти, які групи державних селян населяли губернії Південної України. Деякі з цих груп мешкали в усіх губерніях, проте загалом склад державних селян у різних губерніях децю відрізнявся. У Херсонській губернії проживали однодворці, малоросійські козаки; економічні, державні та зобов'язані селяни, “війські поселення” та військові обивателі, бобилецькі селяни, євреї-землероби, вільні хлібопашці, відставні солдати та удільні селяни. У Катеринославській губернії – однодворці, державні селяни, вільні хлібопашці, відставні солдати, удільні селяни, вільні матроси та лоцмани. У двох повітах Таврійської губернії також були однодворці та малоросійські козаки; економічні й державні селяни; вільні хлібопашці, “війські поселення” та відставні солдати.

Таблиця 1

[12, арк.2-10зв.,13-13зв.; 13, арк.4-11; 15, арк.4-22]

Губернія	1823			1841		
	Всього	Держ. селян	Держ. селян, %	Всього	Держ. селян	Держ. селян, %
Катеринославська	595 158	304 402	51,14	793 422	415 498	52,36
Херсонська	268 238	60 235	22,46	462 400	67 760	14,65
Таврійська (два повіти)	90 354	52 240	57,81	-	-	-
Разом	953 750	416 877	43,71	1 255 822	483 258	38,48

Таблиця 2

[14, арк.10-50зв.; 15, арк.4-22]

Губернія	1854 р.			Розподіл державних селян в межах Південної України
	Загальна чисельність населення	Державні селяни		
		Чис. осіб	%	
Катеринославська	925 234	515 614	55,72	42,84
Херсонська	1 052 702	195 868	18,60	16,27
Таврійська (два повіти)	635 540	492 222	77,44	40,89
Разом	2 613 476	1 203 704	46,06	100

Таблиця 3

Губернія	Частка державних селян в Південній Україні (%)		
	1823	1841	1854
Катеринославська	51,14	52,36	55,72
Херсонська	22,46	14,65	18,60
Таврійська (два повіти)	57,81	-	77,44
Разом в регіоні	43,71	38,48	46,40

Завдяки джерельним даним можна простежити, які групи домінували в губерніях у різні роки, як змінювалась їх чисельність, які групи з'являлися, а які зникали за певний період. Окремі групи державних селян мешкали в усіх губерніях – це однодворці, “державні” селяни, малоросійські козаки, “воїнські поселяни”, вільні хлібопашці, відставні солдати. У той же час, є групи, що були лише в певному районі Південної України: євреї-землероби, десятинщики, зобов'язані та бобилецькі селяни – у Херсонській губернії.

Важливим, проте недостатньо достовірним джерелом є окладні книги, в яких чисельність населення зазначалася за категоріями населення і повітами губерній. Це дозволяє реконструювати картину населення Південної України і визначити чисельність державних селян. Але, окладні книги не можуть вважатися достеменно надійним джерелом, оскільки виникає багато питань щодо того, кого саме чиновники відносили до тих чи інших категорій державних селян. За даними окладної книги 1800 р., більшість населення в усіх повітах Новоросійської губернії складала воїнські поселяни – відповідно 64,5% та 9,29% [таблиці 4, 5].

Таблиця 4

Чисельність та співвідношення груп державних селян Новоросійської губернії за даними окладної книги 1800 р. [7, арк.91]

№	Група державних селян	Кількість	Частка (%)
1	Козаки	28563	19,22
2	Однодворці	6012	4,04
3	Від монастирів	2084	1,40
4	Економічні	855	0,58
5	Економічні	220	0,15
6	Воїнські поселяни	95849	64,50
7	Воїнські поселяни	13812	9,29
8	Державні	795	0,53
9	Раніше дворцові	436	0,29
	Разом	148626	100

Залишається актуальним питання, чому група воїнських поселенців зустрічається в окладній книзі двічі. Це ж стосується й економічних селян. Групи з абсолютно однаковими назвами були двічі записані в книзі, проте дані по повітах зазначалися різні. Незрозумілим є – яким чином посадовці розділяли ці групи, і чи розділяли взагалі. Постає й питання, кого саме чиновники відносили до категорії “державних” – “государственных” – селян. Оскільки за даними книги, ця група складала лише 0,53% від усієї кількості державних селян губернії [7, арк.91]. Загалом, в окладній книзі 1800 р. по Новоросійській губернії зазначено 9 груп державних селян.

Велике значення щодо вивчення чисельності державних селян та забезпеченості їх землею, має службова документація, інформативні можливості якої можна розглянути на прикладі такого джерела, як “Ведомости о казенных поселенцах и владеемых ими землях и прочих угодьях по Херсонской губернии”, що була складена у 1819 р. на основі повітових відомостей і зберігається в Державному архіві Херсонської області [8, арк.18-50]. Дослідникам доступні відомості по губернії, а також по Тираспольському та Єлисаветградському повітах [8, арк. 67-72,74-81].

Таблиця 5

Чисельність та співвідношення груп державних селян Новоросійської губернії за даними окладної книги 1800 р. [7, арк.91]

Повіт	Козаки		Одноворці		Від монастирів		Економічні*		Економічні*		Воїнські поселенці		Воїнські поселенці		Державні		Раніше дворцові	
	Чис-ть	%	Чис-ть	%	Чис-ть	%	Чис-ть	%	Чис-ть	%	Чис-ть	%	Чис-ть	%	Чис-ть	%	Чис-ть	%
Новоросійський	3944	13,81	6	0,1	20	0,96	100	11,70	-	-	15348	16,01	-	-	-	-	-	-
Новомосковський	4390	15,37	1632	27,14	1893	90,83	-	-	-	-	15173	15,83	-	-	-	-	-	-
Павлоградський	7479	26,18	1685	28,02	51	2,44	65	7,60	-	-	9274	9,67	-	-	-	-	-	-
Бахмутський	3736	13,08	2565	42,70	-	-	633	74,04	-	-	8187	8,54	2	0,01	781	98,24	357	81,88
Ростовський	2200	7,70	75	1,24	7	0,34	8	0,93	-	-	4052	4,22	-	-	1	0,13	2	0,46
Маріупольський	2855	10,00	1	0,01	74	3,55	3	0,35	-	-	332	0,34	-	-	-	-	-	-
Єлисаветградський	1723	6,03	2	0,03	27	1,30	-	-	6	2,73	30454	31,80	2	0,01	-	-	-	-
Ольвіопольський	10	0,03	-	-	-	-	-	-	214	97,27	8292	8,65	1776	12,86	-	-	-	-
Херсонський	998	3,5	3	0,05	11	0,53	-	-	-	-	3335	3,48	-	-	-	-	-	-
Тираспольський	20	0,07	-	-	-	-	-	-	-	-	1396	1,46	12032	87,11	1	0,13	-	-
Перекопський	1167	4,09	30	0,5	1	0,05	46	5,38	-	-	5	0,005	-	-	8	1,01	76	17,43
Акмечетський	41	0,14	13	0,21	-	-	-	-	-	-	1	0,001	-	-	1	0,13	1	0,23
Разом	28563	100	6012	100	2084	100	855	100	220	100	95849	100	13812	100	795	100	436	100

* Група селян зазначена у документі двічі.

** У документі зазначено число 416. Проте воно не відповідає сумі всіх показників.

Можна сміливо припустити, що відомість дає інформацію щодо чоловічого населення державних селищ Херсонської губернії, оскільки під час шостої ревізії 1811 р. було враховано лише чоловіче населення. Другим аргументом на користь цього припущення є те, що у відомості зазначається кількість землі, якою володіють та користуються селяни. Оскільки в Російській імперії землю надавали лише на “душі” чоловічої статі, можна сміливо припустити, що в документі зазначена кількість осіб, яких було наділено землею. Загалом у відомості зафіксовано 101747 державних селян у 181 селищі [8, арк.18-50]. Розподіл селян у межах губернії показано в таблиці 6.

Найбільше державних селян мешкало в Ольвіопольському повіті – 23,87% від загальної кількості населення, записаного у відомості. Селяни розташувались у 36 селищах семи волостей повіту. Загалом, селяни мешкали у семи волостях Ольвіопольського повіту, шести – Олександрійського, п’яти – Тираспольського, а також Єлисаветградського, і лише в трьох волостях Херсонського повіту. Найбільше державних селян було в північних повітах, які межували з Катеринославською, Полтавською та іншими українськими губерніями. Головним чинником, який впливав на потік переселенців, була наявність вільних земель. У Херсонському повіті більшість земель була роздана поміщикам, тому перспектив отримати тут землю для державних селян було менше. Відсоток державних селян у Херсонському повіті був найменший. Вони мешкали у 26 селищах трьох волостей – це найменші показники порівняно з іншими повітами губернії. Незначна кількість земель для поселення, мабуть, стала причиною того, що 900 селян різних категорій були

приписані до трьох міст повіту – Херсона, Очакова та Береслава [8, арк.24зв.]. Кількість міст, в яких мешкали державні селяни, найбільша саме в Херсонському повіті. В інших повітах у відомості зазначається лише по одному місту, до яких були приписані селяни – м. Тирасполь (Тираспольський п.), м. Олександрія та посад Крюків (Олександрійський п.), м. Новомиргород (Єлисаветградський п.) та м. Ольвіополь (Ольвіопольський п.).

Таблиця 6

Чисельність державних селян у Херсонській губернії на 1819 р. [158, арк.18-50]

№	Повіт	Чисельність державних селян	
		Чоловіки	%
1	Ольвіопольський	24285	23,87
2	Олександрійський	22422	22,04
3	Тираспольський	20303	19,95
4	Єлисаветградський	18840	18,52
5	Херсонський	15897	15,62
	Херсонська губернія	101747	100

Окрім даних про чисельність населення, відомість подає цікаву інформацію щодо складу державних селян. Загалом, у документі записано десять категорій державних селян: малоросійські козаки, козацькі підсусідки, монастирські селяни, економічні селяни, державні (“государственные”) селяни, короннопополіті, однодворці, військові обивателі, поселяни, а також дворяни, які перейшли в поселянський оклад.

Поселяни складали 96,92% від усього населення в Олександрійському повіті, 95,41% – у Тираспольському, 82,16% – в Єлисаветградському, 57,48% – в Ольвіопольському і лише в Херсонському повіті – 25,83% (більшість тут належала малоросійським козакам – 52,42%). Найстрокатішими за різноманітністю категорій державних селян були Ольвіопольський, Тираспольський та Херсонський повіти. У перших двох загалом мешкало по сім категорій селян, а в останньому Херсонському – шість. Проте, якщо в Ольвіопольському та Херсонському повітах поселяни складали трохи більше половини всього населення (потім ішли малоросійські козаки, монастирські селяни та однодворці), то в Тираспольському повіті серед семи категорій державних селян 95,41% припадало саме на долю поселян. Найменше соціальне різнобарв'я було в Олександрійському повіті – тут було лише чотири категорії селян, серед яких 96,92% складали поселяни.

Головну роль у зростанні кількості державних селян на землях Південної України відіграло їх переселення з інших районів імперії. Процес переселення до південноукраїнських губерній різних груп державних селян тривав протягом першої третини XIX ст. Спроби переселення на ці землі великої кількості селян здійснювалися неодноразово. У доповіді Олександрю I міністр внутрішніх справ В. Кочубей у 1805 р. писав про становище селян російських губерній, стан справ у їх забезпеченості землею. Бажання переселитися виявили 218 однодворців та 2 784 економічних селян. Серед них були 70 однодворців та 486 економічних селян, які раніше погодилися переселитися на Кавказьку лінію [9, арк.10зв.]. Загалом, бажало переселитися 3002 селянина, на яких накопичилися недоїмки загальною сумою 7 316 крб. У доповіді В. Кочубей наполягав на необхідності виділення 80 000 крб. на купівлю хліба переселенцям, оскільки неврожай та складності переселення селян до Кавказької губернії у 1785 р. призвели до крайнього зубожіння останніх [9, арк.10зв.].

Про швидкі темпи переселення до Південної України в першій половині XIX ст. можна говорити й спираючись на дані ревізійних сказок. Найбільша активність заселення припадає на періоди між ревізіями 1795 р. та 1811 р., а також 1811 та 1816 рр. Вивчення цього питання на прикладі 7 великих (як для першої половини XIX ст.) державних селищ Олександрівського повіту (Велика Михайлівка, Мала Михайлівка, Григорівка, Пологи, Жеребець, Кінські Роздори, Благовіщенське), принесло певні результати. Чисельність чоловічого населення цих селищ складала: у 1795 р. – 2460 осіб чол. ст.; у 1811 р. – 5767; у 1816 р. – 7178; у 1835 р. – 10475 осіб чол. ст. Зростання чисельності чоловічого населення склало: 1795-1811 рр. – на 3307 осіб чол. ст.; 1811-1816 рр. – на 1411; 1816-1835 – на 3297 осіб чол. ст. [10].

За період 1811-1816 рр. переселилася найменша кількість людей, але оскільки він є найкоротшим, то можна припустити те, що переселення у цей час йшло активними темпами. У всіх селах (окрім селища Жеребець, де між 1811 та 1816 роками чисельність чоловічого населення суттєво зменшилась) спостерігається чітка тенденція до зростання чисельності населення обох статей. На основі даних ревізійних сказок можна говорити й про динаміку змін кількості родин, які переселялися та формувалися на цих землях. У вище зазначених селах кількість родин зросла: у період між 1811 та 1816 роками – на 896 сімей, а між 1816 та 1835 рр. – лише на 73 відповідно. Тенденція до збільшення кількості сімей була характерною не для всіх селищ. Винятком у цій тенденції були села Велика Михайлівка, Григорівка та Пологи. У більшості ж населених пунктів чітко спостерігається зростання і чисельності населення, і кількості сімей.

Найбільша кількість переселенців прибула в період між 1795 та 1816 рр. Періоди 1795-1811 та 1811-1816 рр. відзначаються не лише швидкими темпами переселення, але й тим, що селяни переселялися

великими групами по кілька десятків сімей. Підтвердження цьому ми знаходимо в ревізійській сказці селища Новоспасівка за 1816 р., у якій зазначається, що з Кременчуцького повіту Полтавської губернії переселилося 52 сім'ї [11, арк.168-194]. У сказці за 1811 р., з поміж іншої можна знайти інформацію "про смоленських седян, які прибули на поселення та влаштованих у Катеринославській губернії Олександрівського повіту" [11, арк.225-227]. Документ згадує про 96 селян (27 сімей), у тому числі 47 "новонароджених" між 1795 та 1811 рр. Між ревізіями 1816 та 1835 рр. зростання чисельності державних селян відбувалося вже переважно за рахунок природного приросту та переселення окремих осіб, а не сімей.

Таким чином, спираючись на переписи і відомості 1823 р., 1841 р. та 1854 р., дані окладних книг та інших документів, можна стверджувати, що, враховуючи заходи уряду (організовані переселення державних селян, створення військових поселень, роздачі земель у приватну власність) та міграційні процеси, які мали місце у визначений період, державні селяни були найбільш чисельною соціальною категорією населення Південної України і на середину XIX ст. їх частка складала понад 46% від усього населення регіону.

Джерела та література

1. Бунге Н.Х. Изменение сословного состава населения России в промежутках между 7 и 8 ревизиями / Н.Х. Бунге // Экономический указатель. – 1867. – №44. – С.81-119; Бушен А. Наличное население России за 1858 г. / Бушен А. – СПб.: Тип. 2 Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1863. – 330 с.; Кеппен П.И. Девятая ревизия: Исследование о числе жителей в России в 1851 году / Кеппен П.И. – СПб.: Тип. Имп. Акад. наук, 1857. – 298 с.; Тройницкий А. Крепостное население в России по 10-й народной переписи / Тройницкий А. – СПб., 1861. – 576 с.; Бойко Я.В. Формування етнічного складу населення Південної України (кінець XVIII – XIX ст.) / Я.В. Бойко, Н.О. Данилова // Український історичний журнал. – 1992. – №9. – С.54-65; Дружинина Е.И. Южная Украина в 1800-1825 гг. / Дружинина Е.И. – М.: Наука, 1970. – 384 с.; Дружинина Е.И. Южная Украина в период кризиса феодализма. 1825-1859 гг. / Дружинина Е.И. – М.: Наука, 1981. – 214 с.; Кабузан В.М. Народы России в первой половине XIX в.: численность и этнический состав / Кабузан В.М. – М.: Наука. – 1992. – 216 с.; Бачинська О.А. Колонізація українським населенням Придунайських земель. XVIII – початок XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / Олена Анатоліївна Бачинська. – Одеса, 2002. – 34 с.; Лазанская Т.И. Государственные крестьяне Украины в период кризиса феодально-крепостнической системы / Лазанская Т.И. – К.: Наукова думка, 1989. – 114 с.
2. Державний архів Одеської області (далі – Держархів Одеської обл.). – Ф.1. – Оп.173. – Спр.15. – 1855 р. – Дело со статистическими сведениями о Новороссийском крае и Бессарабской области и другими сведениями. 1855 г. – 67 арк.
3. Держархів Одеської обл. – Ф.1. – Оп.190. – Спр.3. – 1823 р. – Сведения о народонаселении, доходах и недоимках по Таврической губернии. 1823 г. – 29 арк.
4. Держархів Одеської обл. – Ф.1. – Оп.215. – Спр.24. – 1848 р. – Сведения о народонаселении Бессарабской области. 1848 г. – 114 арк.
5. Держархів Одеської обл. – Ф.1. – Оп.215. – Спр.28. – 1840 р. – Сведения о народонаселении Бессарабской области. 1840 г. – 172 арк.
6. Державний архів Херсонської області (далі Держархів Херсонської обл.). – Ф.14. – Оп.1. – Спр.476. – Указы Новороссийского губернского правления и о межевании земель в уезде. Сведения о численности населения по городам, селам и помещичьим имениям губернии. 1801 г. – 42 арк.
7. Російський державний історичний архів. – Ф.558. – Оп.2. – Спр.155. – Окладные книги. – 357 л.
8. Держархів Херсонської обл. – Ф.14. – Оп.1. – Спр.827. – Указы Херсонского губернского правления и сведения о численности государственных крестьян, занимаемых ими землях в казенных селах Херсонской области. 1814-1819 гг. – 84 арк.
9. Держархів Одеської обл. – Ф.1. – Оп.219. – Спр.3. – 1806 р. – О льготе для переселенцев из внутренних губерний в Новороссийский край переселяющихся. 1806 г. – 442 арк.
10. Розрахунки здійснено на підставі матеріалів Державного архіву Запорізької області (далі Держархів Запорізької обл.): Ф.12. – Оп.2. – Спр.67. – Арк.1-120зв.; Ф.12. – Оп.2. – Спр.184. – Арк.1-226; Ф.12. – Оп.2. – Спр.36. – Арк.1-70; Ф.12. – Оп.2. – Спр.91. – Арк.1-139зв.; Ф.12. – Оп.2. – Спр.199. – Арк.1-186; Ф.12. – Оп.2. – Спр.27. – Арк.74-81; Ф.12. – Оп.2. – Спр.31. – Арк.41-50; Ф.12. – Оп.2. – Спр.81. – Арк.1-93зв.; Ф.12. – Оп.2. – Спр.193. – Арк.1-158; Ф.12. – Оп.2. – Спр.39. – Арк.109-129; Ф.12. – Оп.2. – Спр.88. – Арк.1-19зв.; Ф.12. – Оп.2. – Спр.89. – Арк.1-66зв., 71-83зв.; Ф.12. – Оп.2. – Спр.197. – Арк.1-105; Ф.12. – Оп.2. – Спр.31. – Арк.52-106; Ф.12. – Оп.2. – Спр.76. – Арк.1-160; Ф.12. – Оп.2. – Спр.189. – Арк.1-116; Ф.12. – Оп.2. – Спр.26. – Арк.87-112зв.; Ф.12. – Оп.2. – Спр.64. – Арк.53-77; Ф.12. – Оп.2. – Спр.182. – Арк.1-163; Ф.12. – Оп.2. – Спр.39. – Арк.51-71зв.; Ф.12. – Оп.2. – Спр.64. – Арк.1-42; Ф.12. – Оп.2. – Спр.211. – Арк.1-81.
11. Держархів Запорізької обл. – Ф.12. – Оп.2. – Спр.26. – Ревизские сказки. 1811 г. – 342 арк.
12. Держархів Одеської обл. – Ф.1. – Оп.152. – Спр.49. – 1842 р. – Дело о народонаселении Новороссийского края и Бессарабии в 1823 и 1841 годах, и о числе учебных заведений и учащихся в оных. 1823-1842 гг. – 24 арк.
13. Держархів Одеської обл. – Ф.1. – Оп.168. – Спр.48. – 1845 р. – Дело с сведениями для представления Государю Императору, по случаю Высочайшего посещения г. Елисаветграда. 1845 г. – 35 арк.
14. Держархів Одеської обл. – Ф.1. – Оп.173. – Спр.15. – 1855 р. – Дело со статистическими сведениями о Новороссийском крае и Бессарабской области и другими сведениями. 1855 г. – 67 арк.
15. Держархів Одеської обл. – Ф.1. – Оп.190. – Спр.3. – 1823 р. – Сведения о народонаселении, доходах и недоимках по Таврической губернии. 1823 г. – 29 арк.

Васильчук Г. Н., Лыкова В. В. Численность государственных крестьян Южной Украины в первой половине XIX в.: источниковедческий анализ

В данной статье авторы рассматривают вопрос численности государственных крестьян Южной Украины в первой половине XIX в. Опираясь на данные разных источников, авторы подтверждают тезис о том, что в первой половине XIX в. категория государственных крестьян была наибольшей среди населения южноукраинского региона.

Ключевые слова: государственные крестьяне, Южная Украина, количество, источниковедение.

Vasyl'chuk G. M., Lykova V. V. The number of state peasants of the Southern Ukraine in the first half of XIX century: source analysis

In the given article the authors consider the question of the numbers of state peasants of the Southern Ukraine in the first half of XIX century. Authors prove, that category of state peasants was most numerical of peopling of the Southern Ukraine in the first half of XIX century.

Key words: state peasants, the Southern Ukraine, quantity, source studying.

УДК: 327.2+930

П. В. Антонюк-Кусіль

МИХАЙЛО ГРАБОВСЬКИЙ ЯК ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз наукової спадщини М. Грабовського, одного із засновників "української історичної школи" в польській романтичній історіографії 40-60-х років XIX століття. Визначені провідні тематичні лінії досліджень та концептуальні ідеї польського вченого щодо історії України.

Ключові слова: романтизм, історіографія, історична школа, історія України.

Зародження в 40-60-х роках XIX ст. течії демократичного українофільства тісно пов'язане з процесом появи української історичної школи в польській романтичній історіографії. Біля витоків цієї науково-організаційної структури стоїть постать польського літератора, історика, публіциста й громадського діяча Міхала (Михайла Антоновича) Грабовського (1804-1863).

М. Грабовський – майже невідома історична постать. Навіть ті декілька вчених, які протягом останніх десятиліть виявляли інтерес до його особи, до кінця не усвідомили його ролі в польській та особливо українській історіографії XIX століття [1]. Тим часом творчість Грабовського спонукала цілу плеяду визначних діячів польської й української культури (у їхньому числі – Ю. Словацький, В. Антонович, Г. Сенкевич та ін.) до поглибленого знайомства з історією України [2, с.68]. Варто також зазначити, що один з найбільш впливових діячів українського національного Відродження XIX ст. Пантелеймон Куліш, який сприйняв ряд його ідей, називав Грабовського "українським Вальтером Скоттом", послуговувався його порадами при створенні першого українського історичного роману "Чорна Рада", надрукував архіважливу для розуміння польської версії причин польсько-українського історичного "антагонізму" статтю в "Записках о Южной Руси", атестуючи польського вченого як кращого фахівця з історії України [3, с.76].

Відповідно мета статті полягає в ознайомленні зі змістом історико-наукової спадщини польського вченого та показі тих компонентів його історичних узагальнень, які лягли в основу теоретичних постулатів української історичної школи в польській романтичній історіографії й сприяли виробленню польськостереотипів щодо історії українського народу.

Міхал Грабовський народився 1804 року на Волині в шляхетській родині, яка мала досить великі земельні володіння на Правобережній Україні. Дитячі роки провів у селі Олександрівка недалеко від Чигирини (нині містечко Олександрівка Кіровоградської області. – *Авт.*).

Навчався в Уманській гімназії разом із відомими згодом польськими поетами, представниками української течії в польській романтичній літературі Б. Залеським та С. Гощинським. Постійні дебати в гімназії про романтизм і класицизм, захоплення літературою, особливо романтичною, привели до утворення літературного гуртка, що отримав назву "Sa-Go-Gra" (Залеський, Гощинський, Грабовський), чи в критичній літературі – "Уманська школа" [4, с.106]. Через вільнодумство й непорозуміння з дирекцією закладу Грабовський не закінчив гімназію і переїхав до Одеси, а згодом 1825 року перебрався до Варшави. Тут він знову зустрівся з Б. Залеським та С. Гощинським, але розходження з "червоними романтиками" в поглядах на селянське питання, збройне повстання підштовхнули Грабовського в 30-х роках XIX ст. до католицько-консервативного, "білого" табору. С. Гощинський у своїх спогадах, опублікованих у "Літературній Варшаві" (1833), іронічно говорить про свого колишнього товариша: "се панич-французик, з усіма хибами аристократа" [3, с.78]. Але досить очевидно, що головна причина розходження зі своїми гімназійними товаришами полягала не в становій нерівності, а в ідейно-політичному протистоянні. Уже 1830 року М. Грабовський мав за провідну ідею не відродження історичної Жечі Посполитої від "моря до моря", яка гріла душі польських патріотів, а ідею "всеслов'янської єдності", що в умовах піднесення польського національного руху та його антиросійського спрямування видавалася недоречною та навіть шкідливою. Теоретико-політичні сентенції Грабовського, що "всі поляки мусять йти за слов'янськими народами, а найближчі їх сусіди історичні – це росіяни й малороси" [5, с.247], викликали не лише заперечення з боку